

О. С. Маєрина

БЕЙСЬКИЙ РІД МАНСУР (МАНСУРСЬКИХ) У КРИМУ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Бейський рід Мансур з початку XVI століття відіграв важливу роль у політичній, економічній і соціальній історії Кримського ханства. Особливо позиції роду посилились під час правління хана Сахіб-Гірея (1532–1551) [Смирнов 1887, 413–414]. З початку XVII століття рід Мансур входив до складу чотирьох “карачі беїв” [Смирнов 1887, 467], без погодження з якими хан не приймав важливих рішень. Рід Мансур зберіг позиції провідного роду до кінця XVIII століття.

Після включення Кримського ханства до складу російської держави важливо було інкорпорувати колишню знать до соціальної структури Російської імперії. У 1807 році губернський очільник дворянства Є. І. Нотара подав Таврійському губернатору Д. Б. Мертваго свідчення про роди кримських мурз, серед яких Ширінські¹, Мансурські, Сіджеутські, Аргінські склали першу категорію (розряд) бейських родів, Кипчакські та Яшлавські – другу [Лашков 1889, 96].

Рід беїв Мансурських на початку XIX століття в числі інших бейських родів долучився до процесу отримання дворянського звання. На сьогодні у фонді Таврійського Дворянського Депутатського Зібрання (далі ТДДЗ) Державного архіву Автономної Республіки Крим зберігається 14 справ, що безпосередньо стосуються історії роду беїв Мансурських кінця XIX – початку XX століття і пов’язані з намаганням цього роду отримати станові привілеї російської держави.

Загалом 14 справ Мансурських можна розділити на дві групи. Перша група – це справи, що безпосередньо стосуються отримання як родом Мансурських у цілому, так і окремими представниками роду дворянського звання – їх налічується 3 – і які, як правило, великі за обсягом. До другої групи належать 11 справ, пов’язаних з виконанням представниками роду Мансурських дворянських обов’язків, з нагородженням, пересуванням по службі, наданням інформації щодо земельних справ, – вони, як правило, менші за обсягом.

Метою цієї роботи є аналіз документів роду Мансурських, пов’язаних із процесом отримання дворянського звання, з’ясування питання, чи вдалося роду Мансурських або його представникам отримати станові привілеї. Одним із завдань є реконструкція самого процесу боротьби Мансурських за станові привілеї та виявлення його особливостей. Окрім того, поставлено завдання дати кількісну і якісну характеристику представників роду беїв Мансурських у XIX столітті та простежити їхню спробу інкорпорації у станову структуру російської держави.

Найбільш ранні документи, що стосуються дворянства роду беїв Мансурських, містяться у справі № 6463 “О внесении в дворянскую родословную книгу рода мурз-беев Мансурских”, датовані 1820 роком і дають уявлення про початок процесу боротьби за дворянські привілеї.

10 листопада 1820 року поміщик Євпаторійського повіту, титулярний радник Абдиша бей Мансурський, як старший у роду, звернувся до ТДДЗ з проханням про внесення його і представників його роду до родовідної книги. Абдиша бей зазначив, що його рід

походить від відомого в давнину, знаменитого предка “володарного” князя Едиге бея, і на доказ знатності свого роду Абдиша бей надавав у ТДДЗ родовід² своєї фамілії, 3 свідоцтва від благородних осіб Таврійської губернії, що підтверджували знатність і благородність походження Мансурських, та 4 сімейних списки [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 1].

Перше свідоцтво (оригінал), видане на ім'я 13 поміщиків Євпаторійського повіту роду Мансурських у жовтні 1820 р., засвідчувало, що титулярний радник *Абдиша*, син Паші мурзи і внук Дервіша мурзи; *Батир і Емірша*, сини Усеїна мурзи і внуки Кутлуша бея; *Джаум*, син Казія мурзи і внук Усеїна мурзи, *Дервіш*, син Куртія мурзи і внук Сюлюша мурзи; *Батирша*, син Султан-Мегмета мурзи і внук Теміра мурзи, *Іслям*, син Алі мурзи і внук Ака мурзи; *Нарт і Тинай*, сини Кая мурзи і внуки Іслям-Алі мурзи; *Селім-Гірей і Алім-Гірей*, сини титулярного радника Мембет-Кірея мурзи, що служив за виборами дворянства засідателем у Перекопському земському суді, і внуки Касай мурзи; *Джан-Гірей*³, батько⁴ якого служив осавулом у Євпаторійському кінно-татарському полку, а дід майор Мердимша служив за виборами дворянства очільником дворянства і на цій посаді нагороджений званням майора; *Веліша*, син Султан-Мембета мурзи і внук Султанші мурзи, – мурзи Мансурські, що походять з давнього благородного роду Мансурських, предки яких при кримських ханах, на відміну від інших мурз, користувались особливою незалежністю, мали прапор і управляли за наказом хана військом зі своїх земель; нині Мансурські також ведуть життя благородне: Абдиша мурза служив за виборами дворянства засідателем у Євпаторійському земському суді, де і отримав чин титулярного радника [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 2–3, 69–70].

Друге і третє свідоцтва іменні (у справі наявні як копії, так і оригінали), друге з них, видане поміщику Євпаторійського повіту *Джауму мурзі Мансурському* в жовтні 1820 року, підтверджувало його походження з давнього роду Мансурських мурз і службу його предків діда Усеїна мурзи та батька Казія мурзи за часів кримських ханів [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 4, 71]. Третє свідоцтво, видане *Курту мурзі Мансурському* (жовтень 1820 р.), підтверджувало його походження з давнього благородного роду Мансурських мурз – дід його Кан мурза бей при ханові Шагін-Гірею був начальником окремої частини татарських військ, а він і батько його Алі мурза по приєднанні Криму до Росії ведуть життя благородне [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 5, 72, 91].

До своєї заяви в листопаді 1820 року та 3 свідоцтв від благородних осіб Таврійської губернії, які засвідчували благородність походження та приналежність 14 вказаних мурз до давнього роду мурз Мансурських, Абдиша бей додав 4 сімейні списки, які містили інформацію про сімейний стан п'яти мурз Мансурських (глав сімейств) із чотирнадцяти [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 6–13, 73–80].

За сімейними списками:

1. Абдиша мурза Мансурський, поміщик Євпаторійського повіту, титулярний радник на службі, 54 років, мав дружину Бек-заде 60 років, сина Аджі-Теміра 18 років, володів маєтками в селищах Карлеут, Тюмень, Абай, Чагалтай, Джаралча, Карача Орлюк, Боз-Джайчи Євпаторійського повіту, а в інших місцевостях володів ділянками орної й сінокісної землі. Проживав у власному будинку в селищі Карлеут [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 6–7, 73–74].

Рідні брати:

2. Батир мурза Мансурський, поміщик Євпаторійського повіту, 48 років, одружений на Зейнеп-Султан 37 років, мав чотирьох синів: Кутлу-Гірея 24 років, Бахьст-Гірея 21 року, Джан-Теміра 18 років, Ораза 15 років та доньку Мекке-Султан 11 років. Батир мурза чину не мав, не служив, разом із сімейством проживав у власному будинку в с. Кудаш.

3. Емірша мурза Мансурський, поміщик Євпаторійського повіту, 33 років, одружений з Карагьоз ханім 25 років, мав сина Аджі-Гірея 2 років та доньку Шайх 1 року. Так як і брат, чинів не мав і на службі не був, проживав у власному будинку в селищі Теміш-Конрат.

Брати володіли в Євпаторійському повіті, при селищах Кудаш і Теміш-Конрат, орними та сінокісними землями [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 8–9, 75–76].

4. Джаум бей Мансурський, поміщик Євпаторійського повіту, 44 років, одружений на Памук-Бек-заде 30 років, доньці Мустафи мурзи Ногаєва, мав трьох доньок: Хатідже-Султан 7 років, Уркує-Султан 5 років, Зейнеп-Султан 1 року. Проживав у власному будинку в селищі Нуралі, чину не мав, не служив. Сімейство володіло маєтками при селищах Нуралі і Бокатан, а також ділянками орної і сінокісної землі в інших місцях [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 10–11, 77–78].

5. Іслям мурза Мансурський, поміщик Євпаторійського повіту, 45 років, одружений на Зейнеп-Султан, мав трьох синів: Азамата 11 років, Касбулата 7 років, Муратшу 2 років – та двох доньок: Джегін-Султан і Мелек-Султан 6 років. Сімейство проживало у власному будинку в селищі Кара-Кипчак, володіло нерухомим майном (орні та сінокісні землі) при розореному селищі Карабай. Іслям мурза Мансурський чину не мав і не служив [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 12–13, 79–80].

Сімейними списками завершується блок документів 1820-х років у цій справі, і вона поповнюється документами тільки через 15 років – у 1845 році. Відсутній також протокол постанови ТДДЗ по роду беїв Мансурських. Що така постанова була, стає зрозуміло зі змісту більш пізніх документів як цієї, так і інших справ.

Слід зазначити, що у 80-х роках ХІХ століття Ф. Ф. Лашков, вивчаючи кримські архіви, залучив до свого дослідження з історії кримськотатарського землеволодіння документи татарської знаті, подані на отримання “дворянського достоїнства”. Серед цих документів Ф. Лашков зазначив два ярлики, що належали Мансурським. Перший – ярлик хана Девлет-Гірея на пожалування Ходжа-Дост Мухамеду 32 селищ, другий – ярлик хана Тохтамиш-Гірея Ходжа-Абдураман Мансур мурзі підтверджував попередній ярлик Девлет-Гірея. Ф. Лашков не вказав дати цих ярликів, а тільки в цілому передав їхній зміст [Лашков 1889, 100–101]. Сьогодні в справах Мансурських не вдалося віднайти ні оригіналів, ні копій цих ярликів.

Ф. Лашков не наводить у своїй роботі родоводу Мансурських, складеного у 20-х роках ХІХ століття (на відміну від родоводів Ширінських, Аргінських, Яшлавських), можливо, він уже тоді був відсутній у справі, але вказує інформацію стосовно володінь Мансурських у 20-ті роки ХІХ ст., яку можна було почерпнути або з родоводу Мансурських, або протоколу ТДДЗ, до якого вносився зміст всіх документів, поданих тим чи іншим родом до Зібрання. “Владение Мансурских составляло... 15 т. дес. при деревнях: Нуралі, Бокатан, Так-Шеих, Конжалай, Тубинчи, Абай, Карачи Урлюк, Аиз, Оглубай, Колку, Баилы, Кинган, при чем имение находилось в раздельном владении между представителями *шести* (курсив мій – О. М.) поколений Мансурских беев” [Лашков 1889, 101]. У родоводі, складеному в 1857 році, представлено тільки *п’ять* поколінь Мансурських беїв (див. мал. 1) [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 27–28].

Документи другої половини 20-х років ХІХ століття щодо роду Мансурських містяться також у справі “О доставлении Таврическому гражданскому губернатору Нарышкину сведений о дворянстве Батырши мурзы Мансурского и его сестры Мамай” [ГААРК, ф. 49, д. 792, 2 л.].

16 січня 1825 року Таврійський цивільний губернатор звернувся до ТДДЗ відповідно до запиту Сімферопольської карної палати у зв’язку із судом над поміщиком Євпаторійського повіту Батиршею мурзою Мансурським (сином Мембета мурзи)⁵ і його рідною сестрою Мамай, що підозрювалися у крадіжці. Губернатор подав запит щодо інформації про те, чи внесені вказані Мансурські у дворянську родовідну книгу, в яку частину і за якими документами визнані дворянами [ГААРК, ф. 49, д. 792, л. 1].

30 січня 1825 року ТДДЗ розглядало справу Батирші мурзи Мансурського і на запит Таврійського цивільного губернатора Дмитрія Васильовича Нарышкіна дало відповідь, що *Батирша мурза і його сестра Мамай ханим Мансурські* до дворянської родовідної

книги не внесені й документів про їхнє дворянське походження в Зібранні немає. Документи про благородне походження мурз Мансурських були подані Абдишею беєм Мансурським у 1820 році, серед цих мурз числився і Батирша, син Султан-Мамбета мурзи. 30 листопада 1820 р. ТДДЗ ухвалило рішення визнати всіх Мансурських дворянами і внести в 4-ту частину родовідної книги. Рішення разом зі справою Мансурських 26 грудня 1820 року було подано на розгляд колишньому Херсонському військовому губернатору графу Ланжерону, а далі передано на розгляд до урядового Сенату, звідки ухвали ще не надійшло [ГААРК, ф. 49, д. 792, л. 2–2 об.].

Подібне звернення до ТДДЗ було подано 28 травня 1838 році Євпаторійським повітовим судом і стосувалося *Селім-Гірея мурзи Мансурського*, якого звинувачували в обкраданні євпаторійського міщанина караїма Яка Аврамовича Огана Смушкова [ГААРК, ф. 49, д. 1352, 3 л.]. Суд звернувся до ТДДЗ з проханням надати інформацію про дворянство і вік Селім-Гірея, оскільки той стверджував, що походить із давньої дворянської родини, батько його Мамбет-Гірей мурза Мансурський мав чин титулярного радника, а документи на дворянство містяться в колишній “Комісії з розбору магометанських і грецьких родів” [ГААРК, ф. 49, д. 1352, л. 1].

9 червня 1838 року ТДДЗ дало Євпаторійському повітовому суду відповідь, подібну до попередньої, що 30 листопада 1820 року на підставі наданих доказів ТДДЗ визнало представників роду Мансурських дворянами із внесенням у 4-ту частину родовідної книги. Серед перелічених Мансурських вказані також сини титулярного радника Мамбет-Кірея мурзи, що служив за виборами дворянства засідателем у Перекопському земському суді, Селім-Гірей і Алім-Гірей. Документи передано до Герольдії, але відповіді не надіслано [ГААРК, ф. 49, д. 1352, л. 2–3].

З кінця 30-х років і до 1857 року змін у вирішенні справ щодо дворянства Мансурських не відбулося. До ТДДЗ надходили запити з різних офіційних установ щодо приналежності того чи іншого Мансурського до роду у зв’язку з вирішенням земельних суперечок.

12 грудня 1845 року до ТДДЗ звернулось Таврійське Магометанське Духовне Правління (далі ТМДП) з проханням надати сімейний список поміщика Євпаторійського повіту *Батирши бея Мансурського*⁶, необхідний у справі щодо прав Мансурських на користування землею при селищі Бокал [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 14, 16 а]. З відповіді ТДДЗ стає зрозуміло, що документи щодо дворянства Мансурських повернулись у Зібрання при указі Герольдії № 1098 від 9 жовтня 1840 року для доповнення, але подані не були. Серед документів, поданих при зверненні титулярного радника Абдиші бея Мансурського в 1820 році, числився Батирша Мансурський, який сімейного списку в 1845 році не подавав, тому ніяких даних щодо нього ТДДЗ не має. Цікаво, що, зазначивши, що в ТДДЗ сімейного списку Батирші Мансурського не знайдено, Зібрання надіслало до ТМДП інформацію із сімейного списку Батира мурзи Мансурського (очевидно, канцелярські служки не завжди орієнтувалися в справах татарських. – *О. М.*) [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 15–16].

Процедура розгляду справ Мансурських зрушила з місця в 1857 році, після того як старший в роду бей Мансурських поміщик Євпаторійського повіту Касбулат бей Мансурський, син Ісяма мурзи, в доповнення до документів, повернених із Герольдії, 27 серпня 1857 року надав посвідчення дворян Таврійської губернії про спадкові володіння Мансурських, родовід від 3 березня 1857 року (див. мал. 1), свідоцтво про спосіб життя та освіту і сімейний список [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 22, 27–28, 83–84].

У посвідченні від 3 травня 1857 р. було наведено перелік 11 мурз Мансурських, що в 1857 році проживали в Євпаторійському повіті, із зазначенням спадкових володінь: 1) *Касбулат бей* володів при с. Кармиш 125 десятинами землі; рідні брати 2) *Мемедемін мурза*, 3) *Суйн мурза* і 4) *Халіль бей* при с. Нуралі, Бокатан, Ток-Шейх і розореному с. Конжалай володіли землею площею до 3500 десятин; брати 5) *Бахтиша мурза* та 6) *Аметша мурза* при с. Тубечки – 3300 десятин землі; неповнолітній син померлого

Аджи-Теміра мурзи 7) *Хаїрла-Амет мурза* при селищах Абай, Карачі, Урлюк – 4000 десятин; сини померлого Азамата мурзи 8) *Суїн мурза* та 9) *Ільяс мурза* при селищі Кормиш – 125 десятинами землі; сини померлого Арслана мурзи 10) *Умер мурза* та 11) *Осман мурза* при с. Огуз-Оглу, Бай-Колду і Башли Кипчак – до 4000 десятин землі [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 23–24, 81].

У свідоцтві від 3 травня 1857 року, підписаному дворянами Таврійської губернії, за-свідчувалося, що згідно зі статтями 75 і 76 IX тому Зводу законів видання 1842 року поміщики Євпаторійського повіту Касбулат бей, Мемедемін мурза, Суїн мурза, Халіль мурза, Бахтиша мурза, Хаїрла мурза Мансурські (у свідоцтві перелічені тільки повнолітні представники роду Мансурських) мають благородне походження і ведуть його з роду беїв Мансурських, які належать до однієї із 7 давніх бейських фамілій і походять від предка Едиге бея. Нашадки Едиге бея за ханських часів правили народами у складі *дорт карачі*, що складались із 4 знатних родів: Ширін, Мансур, Барин, Сіджеут, без згоди яких хан не приймав рішень [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 25, 82].

У списку роду беїв Мансурських від 3 травня 1857 року значаться також 11 мурз Мансурських з інформацією про сімейний стан та майнові статки [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 29–31, 85–88]:

1. Касбулат бей Мансурський, син Ісляма мурзи, 50 років, одружений на Курт-Султан 35 років, має сина Халіля 15 років. Сім'я проживає в с. Кармиш Євпаторійського повіту, займається господарством, володіє спадковою орною і сінокісною землею при с. Кармиш (125 десятин), а також землею, придбаною при с. Кара-Кипчак (1200 дес.) і с. Карабай (200 дес.).

2. Мемедемін мурза Мансурський, син Джаума бея, 37 років, одружений на Хатідже-Султан 27 років, проживає в селищі Нуралі, займається господарством.

3. Суїн (Усеїн) мурза, син Джаума бея, 32 років, одружений на Джевер-Султан 22 років, перебуває на службі в Дніпровському земському суді.

4. Халіль бей, син Джаума бея, 29 років, одружений на Темір-Султан 23 років, служив у Євпаторійському земському суді.

Сімейство володіє спадковими землями до 3500 десятин при с. Нуралі, Бокатан, Так-Шейх та розореному с. Конжалай.

5. Бахтиша мурза Мансурський, син Тунмамбета мурзи, 27 років, неодружений.

6. Аметша мурза, син Тунмамбета мурзи, 7 років.

Брати проживають у с. Тубечкі, займаються господарством і володіють спадковими землями в Євпаторійському повіті при різних селищах та с. Тубечкі (до 3300 десятин).

7. Хаїрла-Амет мурза, син Аджі-Теміра мурзи, 11 років⁷. Володіє спадковими землями площею 4100 десятин у Євпаторійському повіті при селищах Абай, Карачі, Урлюк, перебуває під опікою родичів.

8. Суїн мурза, син Азамата мурзи, 10 років.

9. Ільяс мурза, син Азамата мурзи, 8 років. Брати володіють спадковими землями площею 125 десятин у с. Кармиш Євпаторійського повіту, перебувають під опікою родичів.

10. Умер мурза, син Джан-Арслана мурзи, 11 років (*пізніше дописано: народився в 1846 році, помер у 1887 році*).

11. Осман мурза, син Джан-Арслана мурзи, народився в 1846 році.

Володіють спадковим маєтком до 4000 десятин землі при с. Огуз, Оглу бай, Колду, Байли Кипчак, перебувають під опікою [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 29–31, 85–88].

Розглянувши подані Касбулатом беєм додаткові документи, ТДДЗ 31 серпня 1857 року видало постанову щодо дворянства роду мурз Мансурських. У постанові зазначено, що рід Мансурських 30 листопада 1820 року на підставі документів, наданих 11 листопада 1820 р. при зверненні Абдиші бея Мансурського, колишньою “Комісією з розбору грецьких та магометанських родів” при ТДДЗ, було визнано дворянським із

внесенням у 4-ту частину дворянської родовідної книги. Документи були подані на розгляд Герольдії урядового Сенату, звідки були повернені серед інших справ магометан і греків для доповнення документами згідно з ухвалою держради від 27 березня 1840 року, про що Мансурським було повідомлено через євпаторійського повітового очільника дворянства. Окрім того, після звернення 27 серпня 1857 року старшого в роду Касбулата бея Мансурського до ТДДЗ і надання додаткових документів ТДДЗ знову розглянуло справу роду беїв Мансурських та надані документи: посвідчення від благородних осіб від 3 травня 1857 року про володіння представниками роду Мансурських спадковим нерухомим майном; свідоцтво про походження від давнього роду Мансурських; родовід про походження від предка Едигея; сімейний список за 1857 рік, де зазначені 11 мурз Мансурських, їхній сімейний стан та майнові статки, рід занять; метричне свідоцтво ТМДП на ім'я Мемедеміна, Усеїна, Халіля мурз Мансурських синів Джаума бея Мансурського від 10 лютого 1837 р.

Згідно зі статтями 75, 76, 77 IX тому Зводу законів видання 1842 року та думкою держради від 27 лютого 1847 року ТДДЗ, розглянувши справу Мансурських, прийшло до висновку, що оскільки додаткові документи не повністю відповідають вищеперерахованим статтям Зводу законів, то справу Мансурських слід передати на розгляд Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 34–36, 37–39, 44, 45–55].

У серпні 1860 року Євпаторійський повітовий суд звернувся до ТДДЗ з проханням надати свідчення, хто саме в роду Мансурських, після смерті Батирші бея, є старшим і, відповідно, кому мають перейти 2000 десятин землі при с. Ачи-Бакал. Така інформація була необхідна у зв'язку з розглядом справи про надання старшому в роду Мансурських 2000 десятин землі, що залишились після смерті Батирші бея, на яку права старшинства пред'явили Селім-Гірей і Касбулат мураза Мансурські. Окрім того, суд цікавився, чи був старшим у роду Кутлу-Гірей мурза Мансурський [ГААРК, ф. 49, д. 3398, л. 1].

ТДДЗ надало Євпаторійському повітовому суду копію з родоводу Мансурських, але яку саме – залишається невідомим, оскільки сьогодні у справі відсутній родовід за 1820 рік, наявний лише родовід 1857 року. У родоводі за 1857 рік подані тільки 5 гілок (сімейств) роду Мансурських. Немає інформації про гілку Батирші бея (можливо, він у 1857 році вже помер і не залишив нащадків). Очевидно, мається на увазі Батирша бей – 6-й мурза Мансурський у свідоцтві про благородне походження 1820 року, син Султан-Мегмета мурзи і внук Теміра мурзи [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 2–3, 69–70], який, вочевидь, став старшим роду після смерті Абдиші бея Мансурського.

Цікавим є той факт, що в родоводі 1857 року немає інформації про сімейство Селім-Гірея. Якщо мова йде про сина титулярного радника Мембет-Кірея мурзи, що служив за виборами дворянства засідателем у Перекопському земському суді, і внука Касая мурзи, то він мав право старшинства перед Касбулатом мурзою. Втім, у родоводі немає інформації і про будь-якого іншого Селім-Гірея Мансурського, який би в 1860 році претендував на право старшинства.

Немає інформації в родоводі 1857 року про Кутлу-Гірея Мансурського, очевидно, мова йде про сина Батіра мурзи, внука Усеїна мурзи і правнука Кутлуша бея, який, якщо проаналізувати сімейні списки 1820 року, в 1860 році мав право старшинства перед Касбулатом мурзою. Касбулат мурза, як нам відомо, в 1857 році подав клопотання до ТДДЗ як Касбулат бей, старший у роду мурз Мансурських, хоча в самому родоводі 1857 року він позначений як Касбулат мурза, а не Касбулат бей, на відміну від Халіля бея, сина Джаума бея.

Таким чином, можна зробити попередній висновок, що в 1857 році родовід, поданий до ТДДЗ, був неповним, не всі гілки роду Мансурських були відображені в родоводі, список мурз Мансурських, що були в живих у 1857 році, очевидно, теж був неповний.

16 серпня 1866 року ТДДЗ ще раз розглядало справу беїв Мансурських (за цей період до справи не було додано нових документів) і постановило, що документи беїв Мансурських не відповідають повністю вимогам, викладеним у 61, 83 ст. IX тому Зводу законів 1857 року [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 56–62]. Справа Мансурських і постанови ТДДЗ від 17 вересня 1866 року були знову направлені розгляд Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 63].

30 листопада 1866 року Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор повернув справу Мансурських з резолюцією, що оскільки документи не повністю відповідають статтям 61, 83 IX тому Зводу законів 1857 року, то справі не можна дати подальшого ходу без надання необхідних документів [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 64]. 20 грудня 1866 р. Мансурських було повідомлено через євпаторійського повітового очільника дворянства про необхідність доповнення документів згідно з вимогами, а в разі якщо немає можливості виконати вимоги, слід надіслати повідомлення, щоб ТДДЗ могло виключити справу Мансурських із числа невирішених [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 65].

У цій справі немає інформації про подальший перебіг подій у процесі надання роду беїв Мансурських дворянського звання в 70-ті роки.

Із звернення 6 жовтня 1873 року до ТДДЗ присяжного стряпчого Костянтина Даниловича Ейзенберга з проханням видати копії з родоводу та списків Мансурських для подання в Сімферопольський окружний суд щодо прав малолітніх Мансурських на володіння нерухомим майном при селищі Кара-Кипчак Євпаторійського повіту стає зрозуміло, що діти другого сімейства за родоводом (див. мал. 1) відстоювали свої права. Скоріше за все це були діти або Касбулата бея, оскільки саме він серед роду Мансурських володів землями при с. Кара-Кипчак (у 1857 р. в нього був тільки один син), або діти Азамата мурзи, які вже в 1857 році перебували під опікою родичів [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 100].

У 70-ті роки справа була доповнена окремими документами: копія метричного свідоцтва ТМДП від 12 серпня 1870 року на ім'я *Аметчі мурзи* Мансурського, народженого в 1850 році в законному шлюбі *Туная мурзи* Мансурського та дружини *Есми-Султан* [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 96], копія метричного свідоцтва ТМДП від 4 червня 1875 року про народження в 1836 році *Бахтиші мурзи* Мансурського в законному шлюбі *Тиная мурзи* Мансурського та дружини *Есми-Султан* у селищі Ішунь Євпаторійського повіту [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 97]. *Нарт* і *Тинай* – сини *Кая мурзи* і внуки *Іслям-Алі мурзи* (8-й і 9-й мурзи у свідоцтві про походження за 1820 рік) [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 2–3, 69–70].

Що стосується представників цього сімейства роду Мансурських, то, очевидно, мова йде про *Бахтишу мурзу* та *Аметшу мурзу*, синів *Тунмамбета*, внуків *Кая мурзи* (за родоводом мал. 1, п'яте сімейство), які позначені в списку мурз Мансурських у 1857 році номерами 5–6 [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 29–31]. У документах ми знаходимо різне скорочене написання імені *Тунмамбет* – *Тунай*, *Тинай*, *Танай*. Очевидно, в 1857 році, на час подачі документів, *Тиная* Мансурського не було в живих, оскільки в сімейному списку були зазначені тільки його діти.

До 1870 р. за *Тинаєм* і його братом *Нартом* (у родоводі 1857 р. не зазначений, оскільки зазначалися особи, які на час складання родоводу були в живих або мали нащадків чоловічої статі) за окладними листами на приватні повинності дворянських маєтків числилися землі при селах *Алтилуک*, *Кизилбай*, *Ішунь*, *Калмукара*, *Бітень* – 5962,5 десятин. Середньорічний прибуток 1 десятини цих земель складав 32 копійки, всього – 1908 карбованців у рік. Кількість збору на 1870 рік була встановлена на рівні 30 крб. 53 коп. [ГААРК, ф. 49, д. 4074, л. 2].

До ТДДЗ не завжди оперативно надходила інформація про зміну кількості землі. Як з'ясувалося, 3600 десятин землі *Тиная* і *Нарта* Мансурських були передані в опіку на покриття боргу. У 1869 році кількість земель зменшилася згідно з указом Таврійської

цивільної палати від 19 лютого 1869 року № 520. Тому в опіці у Мансурських залишились землі с. Ішунь, Кизилбаш, Бютень, Калмукара – 2499 десятин – і при с. Алтилуку окремо 262 десятини, всього 2761 десятина, інша земля в загальній окрузі перерахованих сіл належала співвласникам – караїму Авраму Шайтану та Арону Сінані [ГААРК, ф. 49, д. 4074, л. 4–4 об.].

17 березня 1875 року повірений у справах Бахтиші мурзи й Аметші мурзи Мансурських, синів Тиная мурзи Мансурського, губернський секретар І. Ф. Сар'янакі (Сар'янакі) також звернувся в ТДДЗ з проханням про видачу йому посвідчення в тому, що Тинай мурза і Нарт мурза – рідні брати, сини Кая мурзи Мансурського і за ними в Євпаторійському повіті числяться землі при с. Бітень, Ішунь, Кизилбай, Калмукара і розореному селищі Алтилуку. Таке посвідчення було видано повіреному 19 березня 1875 року для затвердження Бахтиші мурзи та Аметші мурзи в правах на спадкові землі, що залишились після смерті батька Тиная мурзи та дядька штаб-ротмістра Нарта мурзи [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 106–107].

Певне зрушення в справі про дворянство роду Мансурських відбулося в 1885 році, коли 30 квітня 1885 року ТДДЗ звернулося знову до євпаторійського повітового очільника дворянства надати відповідь, чи були передані Мансурським документи, а саме лист Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора від 30 листопада 1866 року про необхідність доповнення справи про дворянство документами [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 101, 105].

6 травня 1885 року євпаторійський очільник дворянства повідомив ТДДЗ, що документи отримані й передані для вручення синам померлого Касбулата бея – Осману, Кемалю, Мембет-Гірею, Амету мурзам Мансурським, а 18 червня 1885 року євпаторійський очільник дворянства повідомив ТДДЗ, що папери, в яких вказано про необхідність доповнення справи щодо дворянство документами згідно зі статтями 61, 72, 74 IX тому Зводу законів видання 1876 року, вручені Осману і Кемалю [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 102–104].

На цьому справа щодо надання бейському роду Мансурських дворянського достоїнства за знатністю і походженням фактично завершилася. Сини Касбулата бея не подали необхідних документів для продовження справи в ТДДЗ.

Але окремі представники роду Мансурських ще протягом 30 років поспіль намагалися отримати дворянське звання. У зв'язку з цим у липні 1887 року губернський секретар *Халіль бей Мансурський* звернувся до ТДДЗ з проханням видати йому копію із сімейного списку бейів Мансурських за 1857 рік, де він зазначений старшим [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 108].

Халіль бей Мансурський

Слід відзначити, що більшість матеріалів щодо Мансурських із фонду ТДДЗ пов'язані з діяльністю Халіля бея Мансурського. Халіль бей Мансурський походив з роду Джаума бея Мансурського, який серед інших Мансурських у жовтні 1820 року подав документи на отримання дворянства: у свідоцтві на ім'я 12 поміщиків роду Мансурських, які походять від давньої благородної фамілії бейів Мансурських, він зазначений під третьою позицією як “Джаум син Казія мурзи і внук Усеїн мурзи” [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 2–3, 69–70].

У 1820 році Джаум мурза подав іменне свідоцтво, що він походить із давньої благородної фамілії Мансурських мурз: дід його Усеїн мурза за наказом турецького султана Магмута отримував від кримського хана Селім-Гірея пенсію 30 тисяч акче, а батько Казій мурза за кримського хана Шагін-Гірея був повелителем окремих татарських військ, а сам Джаум мурза веде благородне життя [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 4, 71].

У 1820 році, на час подачі документів в Зібрання, Джауму бею Мансурському було 44 роки. У шлюбі з Памук-Бек-заде 30 років, донькою Мустафи мурзи Ногаєва, він мав трьох доньок, чину не мав, на службі не перебував. Сімейство Джаума бея володіло

нерухомими маєтками при селищах Нуралі й Бокатан і ділянками орної та сінокісної землі в інших місцях [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 10–11, 77–78].

Після 1820 року у Джаума бея народилося ще троє синів – Мемедемін, Усеїн, Халіль. По смерті Джаума бея Мансурського (дата невідома) його сини до повноліття перебували під опікою поміщика селища Бей-Орлук Дорт-Сокальської волості хорунжого Мамбета бея Текетова (тобто до 1837 року) – згідно зі свідоцтвом ТМДП від 10 лютого 1837 року про законність народження синів Джаума бея Мансурського, виданого для їхнього вступу до навчальних закладів [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 32–33, 92, 93, 99].

У 1857 році серед інших Мансурських сини Джаума бея подали документи на дворянство. У списку роду беїв Мансурських від 3 травня 1857 року вони значаться в числі 11 мурз Мансурських з інформацією про сімейний стан та майнові статки (номери 2, 3, 4) [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 29–31, 85–88], також зазначені й у родоводі Мансурських 1857 року (див. мал. 1, сімейство № 3) [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 27–28].

Загалом про Мемедеміна і Суїна (Усеїна) вдалося віднайти небагато інформації. Мемедемін мурза народився 10 вересня 1821 року, був одружений на Хатідже-Султан, проживав у селищі Нуралі, займався господарством [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 29–31, 32–33, 92, 93, 99].

Суїн (Усеїн) мурза народився 14 грудня 1826 р., одружений на Джебвар-Султан, служив у Дніпровському земському суді [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 32–33, 89–90, 92, 93, 99]. У шлюбі з Джебвар-Султан мав двох синів – Кемалья бея, народженого у вересні 1858 року [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 95], та Касима бея, що народився у грудні 1862 року [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 94].

Оскільки Усеїн мурза не служив у відомстві Дворянського Зібрання, то про його службу відомо мало. 3 березня 1857 року в ТДДЗ надійшов запит щодо дворянства Мансурських від Таврійського цивільного губернатора для клопотання про нагороду штатному перекладачу Дніпровського земського суду *Усеїну мурзі Мансурському* за службу під час минулої війни (очевидно, мається на увазі Кримська війна 1853–56 рр.). Губернатор повідомляв Зібрання, що Усеїн мурза Мансурський разом із братами володіє в Євпаторійському повіті 2000 десятин землі, й просив надати свідчення, в яку частину родовідної книги Усеїн включений, чи затверджений, і якщо ні, то з якої причини [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 17].

27 березня 1857 року ТДДЗ надіслало губернатору відповідь, що 30 листопада 1820 року рід Мансурських було внесено в 4-ту частину родовідної книги. Справа Мансурських повернулася із Герольдії в Зібрання згідно з указом від 9 жовтня 1840 року № 1098 для доповнення документами, але документи не подано [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 18–21].

16 серпня 1860 року євпаторійський очільник дворянства звернувся до ТДДЗ у справі висунення Усеїна мурзи Мансурського в чин колезького регістратора за вислугу років; були подані свідоцтво ТМДП про народження № 299 та копія постанови ТДДЗ про дворянство Мансурських від 31 серпня 1857 року, формулярний же список по службі, як зазначив євпаторійський очільник дворянства, зберігається при справах Зібрання [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 37–39, 40–43, 44; д. 3399, л. 3]. ТДДЗ 7 жовтня 1860 р. відмовило в цьому проханні, оскільки Зібрання може взяти на себе подання тільки тих осіб, які служили при дворянській установі, але в документах Мансурського не містилось інформації про таку службу [ГААРК, ф. 49, д. 3399, л. 4].

Що стосується третього сина Джаума бея – Халіля бея Мансурського (4-та позиція за списком мурз Мансурських 1857 року), то він був одружений на доньці поміщика Перекопського повіту Азамата мурзи Уланова Темір-Султан. Згідно зі свідоцтвом ТМДП від 10 лютого 1837 р. він народився 21 липня 1828 року, тобто був наймолодшим сином Джаума бея. Разом із братами володів спадковими землями площею до 3500 десятин при с. Нуралі, Бокатан, Так-Шейх та розореному с. Конжалай [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 32–33, 92, 93, 99].

Як свідчить атестат № 1213, виданий Євпаторійським земським судом 15 серпня 1858 року, Халіль мурза Мансурський після закінчення татарського училищного відділення при Сімферопольській гімназії поступив на службу в Дніпровський повітовий суд перекладачем 19 травня 1849 року. 22 березня 1850 року переведений за заявою штатним перекладачем на службу в Євпаторійський земський суд, де служив до 31 грудня 1857 року з жалуванням 85 крб. 71,5 коп. сріблом. 4 жовтня 1857 року нагороджений бронзовою медаллю в пам'ять війни 1853–56 років, відзнак за бездоганну службу не мав, у походах, відпустках, відставці не був, штрафів не мав. Був звільнений зі служби у зв'язку з хворобою та домашніми обставинами 31 грудня 1857 року [ГААРК, ф. 49, д. 3731, л. 2]. 3 24 вересня 1854 року Халіль мурза перебував під слідством і судом та утримувався під охороною у справі, розпочатій комісією військового суду, створеною при Катеринославському гарнізонному батальйоні, за підозрою у виступах кримських татар у 1854 році й участі у пограбуванні дружини об'їждчика прикордонної варті Фірса Максимова Аксиньї. За рішенням комісії військового суду, затвердженим Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором, 4 травня 1856 р. Халіля мурзу було виправдано, і він повернувся на свою посаду до земського суду [ГААРК, ф. 49, д. 3731, л. 2].

16 серпня 1860 року євпаторійський повітовий очільник дворянства звернувся до ТДДЗ з проханням підтримати подання Халіля мурзи Мансурського в чин колезького регістратора за вислугою років. Халіль мурза надав атестат № 1213, свідоцтво про народження та постанову ТДДЗ від 31 серпня 1857 року щодо дворянства Мансурських [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 37–39, 40–43, 44; д. 3399, л. 1–1 об.]. ТДДЗ листом від 7 жовтня 1860 року до євпаторійського повітового очільника дворянства відмовило в підтримці, оскільки могло висувати на чин тільки тих осіб, що служили у його відданні, а з документів Мансурського цього не було видно [ГААРК, ф. 49, д. 3399, л. 2].

20 квітня 1866 року за поданням євпаторійського повітового очільника дворянства відставний канцелярист Халіль мурза Мансурський був прийнятий на службу в штат канцлерських службовців євпаторійського очільника дворянства [ГААРК, ф. 49, д. 3731, л. 1, 3].

15 жовтня 1867 року Халіля мурзу Мансурського, канцелярського служителя 3-го розряду канцелярії євпаторійського повітового очільника дворянства, було представлено в перший класний чин (колезький регістратор) за вислугу років [ГААРК, ф. 49, д. 3793, 75 л.]. У 1867 році Халіль мурза мав уже чотирьох дітей: синів Ібрагіма (народ. 12 липня 1857 р.), Османа (народ. 18 червня 1860 р.), Асана (народ. 25 березня 1865 р.) і доньку Зейнеп (народ. 4 квітня 1863 р.) [ГААРК, ф. 49, д. 3793, л. 33–35].

На час подання Халіля мурзи на чин колезького регістратора він вже відслужив 10 років і 21 день, замість необхідних 6 років. Як зазначено в короткому послужному списку, Халіль мурза у свій час не був представлений у перший класний чин за вислугу років у зв'язку з тим, що перебував тоді під судом. У 1866 році його було представлено у перший класний чин, але в присвоєнні чину було відмовлено без пояснення причин. У зв'язку з тим, що перебування під судом за підозрою не є перешкодою до нагородження і підвищення по службі (згідно зі ст. 541, 1152 III тому Статуту про службу за призначенням від уряду вид. 1857 р.), в 1867 році ТДДЗ ще раз представило Мансурського в перший класний чин [ГААРК, ф. 49, д. 3793, л. 37–40], про що направило рапорт урядовому Сенату від 15 жовтня 1867 року [ГААРК, ф. 49, д. 3793, л. 43–44].

Указом урядового Сенату № 67 від 26 березня 1868 року Халіля мурзу Мансурського було призначено колезьким регістратором, але не з 9 вересня 1863 року, а з 8 вересня 1867 року, тобто з дня вислуги ним не 6-річного, а 10-річного терміну (за винятком перебування у відставці) на правах канцелярського службовця 3-го розряду за походженням, але такого, що не має права на почесне громадянство (III т. Статуту про службу уряду, ст. 615 і думка держради від 11 січня 1865 року) [ГААРК, ф. 49, д. 3793, л. 50, 51, 57, 58].

З листування між ТДДЗ і Євпаторійським повітовим поліцейським управлінням у травні–червні 1870 року стає зрозуміло, що масток братів Мансурських Еміна (Мемедміна. – О. М.), Халіля та Усеїна (60 десятин землі при с. Карабай) було виставлено на продаж для покриття недоїмок, що числилися за землею, – 1197 десятин при с. Нуралі. Торги були призначені на 5 травня, але через неявку бажаючих не відбулись [ГААРК, ф. 49, д. 4064, л. 1–4].

13 квітня 1872 року губернський секретар Халіль мурза Мансурський звільнився з канцелярії євпаторійського повітового очільника дворянства за сімейними обставинами [ГААРК, ф. 49, д. 4184, 4 л.], очевидно, через переїзд до Перекопського повіту. На дворянських виборах 22 жовтня 1872 року він був обраний засідателем у Перекопську дворянську опіку. На цій посаді переобирався і був затверджений на нові терміни 27 жовтня 1875 р., 20 жовтня 1878 р., 20 жовтня 1881 р., 23 жовтня 1884 р. У 1885 році Халіль мурза за поданням Перекопської дворянської опіки був представлений ТДДЗ до нагородження орденом Св. Володимира IV ступеня за вислугу років, оскільки прослужив у званні засідателя Перекопської дворянської опіки за виборами дворянства протягом трьох трирічних термінів [ГААРК, ф. 49, д. 4805, л. 4–8, 36–37; д. 6009, л. 1, 2–7, 8].

13 квітня 1887 року Халіль мурза Мансурський подав клопотання до ТДДЗ про внесення його у дворянську родовідну книгу, надавши формулярний список про службу в Перекопській дворянській опіці, грамоту на нагородження орденом Св. Володимира IV ступеня і метричне свідоцтво ТМДП про народження синів [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 2–7, 9–12, 14–15]. На час подачі клопотання Халілю мурзі Мансурському виповнилося 59 років (народився 1828 р.). Як засідатель Перекопської дворянської опіки він отримував платню 400 крб. у рік, разом із братами володів родовим помістям у Євпаторійському повіті, яке нараховувало 112 десятин землі. За даними формулярного списку, в 1887 році мав шістьох синів: Ібрагіма (12 червня 1851 р. (у св. ТМДП від 16 липня 1881 р. вказано червень 1857 р.)), Османа (1862 р. (у св. ТМДП від 16 липня 1881 р. вказано березень 1862 р.)), Ільяс-Асана (1865 р. (у св. ТМДП від 16 липня 1881 р. вказано березень 1865 р. та одне ім'я – Асан)), Фазіля (1868 р. (у св. ТМДП від 16 липня 1881 р. вказано травень 1868 р.)), Ягью (1870 р. (у св. ТМДП від 16 липня 1881 р. вказано квітень 1871 р.)), (Селямета 1873 р. (у св. ТМДП від 16 липня 1881 р. вказано квітень 1873 р.)). Фазиль та Ільяс виховувались у Сімферопольському татарському училищі, а інші перебували при батьках [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 2–7, 9–12, 14–15].

До кінця 1887 року Халіль мурза доповнював справу про дворянство необхідними документами: свідоцтвом Перекопського поліцейського управління № 72 від 20.06.1887 року про те, що сини Ібрагім, Осман, Асан не перебували під судом і слідством; свідоцтвом Таврійського губернатора № 2382 від 28.10.1887 про те, що сини Халіля мурзи ні в чому недостойному помічені не були; дорученням Ібрагіма, Османа й Асана, що проживали у с. Бораш Перекопського повіту, на ведення їхніх справ Халілю мурзі від 22 квітня 1887 р. [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 13, 16, 17, 18].

Розгляд справи Халіля Мансурського відбувся 7 січня 1888 року. ТДДЗ, вивчивши надані докази, на основі статей 17, 20, 37, 38, 39, 54, п. 5, 148, 261, 263, 264, 272, 276, 284, 1102, 1111, 1113, 1117 IX тому Зводу законів про стани вид. 1876 року постановило: Халіля мурзу з дітьми **визнати** у спадковому дворянському достоїнстві і внести в 3-тю частину родовідної книги. Справа Халіля мурзи разом із постановою ТДДЗ була відправлена на розгляд у Сенат 11 січня 1888 року [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 19–26].

Указом № 1484 від 7 квітня 1888 року на основі IX тому Зводу законів вид. 1876 року, ст. 37, 39, 44, 62, 249, 263, 275, 1111, і т. I, ст. 191, 466, Халіль мурза разом із синами був внесений у 3-тю частину родовідної книги на підставі служби з пожалуванням ордена, яким він здобув право на спадкове дворянство, про що Халілю мурзі було оголошено ТДДЗ листом № 128 від 3 травня 1888 року [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 27–33].

Після затвердження у дворянському достоїнстві Халіль мурза продовжував службу засідателем у Перекопській дворянській опіці ще два трирічних терміни (його було затверджено на 3-річчя, починаючи з 1888 р., 23 жовтня 1887 р. та 24 жовтня 1890 року на 3-річчя від 1891 року). Загалом Халіль мурза обирався на цю посаду 7 трирічних термінів підряд [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 2–7].

У вересні 1904 року син Халіля мурзи Ягья бей Мансурський, що проживав у с. Біюк-Бураш Перекопського повіту, звернувся до ТДДЗ з клопотанням про внесення в родовідну книгу своїх племінників – синів брата Ібрагіма Еміна, Мемета та доньки Уркіє й синів брата Османа Аділя, Алі, Усеїна [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 39]. До ТДДЗ були подані метричні свідоцтва, видані 10 вересня 1904 р., про народження від батька Ібрагіма та матері Пембе ханім Мансурських у с. Бораш – Еміна 1 лютого 1890 р., Мемета 17 жовтня 1899 р., Уркіє 15 березня 1893 р.; батька Османа і Лейлі ханім Мансурських у с. Біюк-Бораш – Аділя мурзи 12 березня 1899 р., Алі мурзи 12 березня 1901 р., Усеїна 5 червня 1903 р. [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 40–41].

25 вересня 1904 року ТДДЗ розглянуло клопотання Ягї бей Мансурського і згідно з т. IX Зводу законів про стани вид. 1899 року, ст. 37, 52, п. 2, 350, п. 2, 370 і 374, внесло внуків Халіля мурзи при ньому в 3-тю частину родовідної книги Таврійської губернії [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 42]. Свідоцтва про дворянство були вручені 30 жовтня 1904 р. брату Ягї бей Осману бей Мансурському [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 47–50].

Нащадки Халіля бей Мансурського ще декілька разів зверталися до Зібрання. У січні 1909 року до ТДДЗ звернувся син Халіля, Фазиль бей Мансурський, з проханням видати паспортну книгу. У цей період йому був 41 рік, неодружений, проживав у с. Біюк-Бораш Перекопського повіту (паспорт було видано 29 січня 1909 р. № 40) [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 52]. Для вступу на державну службу Фазиль бей Мансурський звернувся в лютому 1909 р. до ТДДЗ з проханням надіслати документи із Зібрання: свідоцтво про виконання військової повинності за № 373, атестат від ради Сімферопольської татарської вчительської школи № 294 і метричне свідоцтво № 631, які й були йому передані через депутата М. Тайганського [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 53–55].

У жовтні 1915 року внук Халіля мурзи Мансурського, син Ібрагіма Мансурського, спадковий дворянин, що народився 1 лютого 1890 року і проживав у с. Біюк-Бораш Перекопського повіту, також звернувся до Зібрання з проханням видати паспортну книжку. Паспортна книга № 243 була видана Еміну Мансурському 19 жовтня 1915 року. У ній зазначалося, крім іншого, що при призові 1911 року Емін Мансурський був звільнений від виконання повинності як нездатний до її виконання [ГААРК, ф. 49, д. 6009, л. 56–57].

Омер мурза Мансурський

29 листопада 1894 року ще один із роду мурз Мансурських, Омер мурза, син Джан-Арслана мурзи, внук Касима мурзи, правнук Мердимші мурзи, що проживав у родовому маєтку в с. Огуз-Оглу Євпаторійського повіту Біюк-Аської волості, не дочекавшись внесення роду Мансурських до дворянської книги, самостійно звернувся до ТДДЗ з цим проханням [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 1, 65].

Для доказу дворянства Омер мурза подав родовід бейів Мансурських від 10 листопада 1894 р., в якому виведено походження його сімейства від Едиге бей і його сина Мансура бей [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 2–3] (див. мал. 2) та підтверджено, що Мансурські походять від однієї із 7 бейських фамілій. Родовід підписано серед інших Фазилем бей Мансурським, який вже на той час, а саме в 1888 році, дістав статус дворянина за заслугами свого батька Халіля мурзи [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 2–3].

У списку роду бейів Мансурських від 10 листопада 1894 р., який подав Омер мурза в ТДДЗ, вказані 5 представників його фамілії та перелічені земельні володіння сімейства, а саме:

1. Мердимша мурза Мансурський, син Бенгліші мурзи Мансурського (1746 р. н.).

2. Касим мурза, син Мердимші мурзи (1781 р. н.). У їхньому володінні перебувало до 60000 десятин спадкових земель у Євпаторійському повіті при с. Огуз-Оглу, Байгунду, Байла, Кипчак та ін.

3. Джан-Арслан, син Касима мурзи Мансурського (1809 р. н.). Володів тими же землями, за винятком земель при с. Байгунду і Кипчак, що перейшли до іншого власника.

4. Омер мурза, син Джан-Арслана мурзи Мансурського і Дуду ханим (1846 р. н. або початку 1847 р.) [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 14–16].

5. Осман мурза, син Джан-Арслана мурзи Мансурського (1849 р. н., помер у 1887 р.). При с. Огуз-Оглу дістав у спадок до 2000 десятин землі [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 5–6].

Із посвідчення № 4592 Таврійського губернського правління від 15 вересня 1894 р. випливає, що прадід Омера мурзи Мердимша після приєднання Криму до Росії дістав у спадок від свого батька в Євпаторійському і Перекопському повітах при різних селищах близько 20000 занів землі. Після смерті земля за заповітом (15000 занів) перейшла до його доньки Шемсій, яка була у шлюбі за Темір-Казі мурзою Ширінським [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 71], та була продана Ширінськими різним особам; і до внука Мердимші Джан-Арслана мурзи (5000 десятин землі при с. Огуз-Оглу, Байогли, Кипчак, Байгонду) від сина Касима мурзи, який помер ще за життя Мердимші. Пізніше ці 5000 десятин відійшли сину Джан-Арслана Омеру (3750 дес. землі) і доньці Джевагер (1250 дес. землі). Частина землі, що перейшла Омеру, була продана різним особам, окрім землі при с. Огуз-Оглу (1905 дес. і 1307 сажнів). Таким чином, у 1894 році Омеру мурзі Мансурському при с. Огуз-Оглу належало 1905 десятин і 1307 сажнів землі [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 7, 70].

Цікавим є факт, пов'язаний з відмовою Джан-Арслана Мансурського та Темір-Казі Ширінського (які перебували в родинних зв'язках) від виконання опікунських обов'язків над маєтком М. Кримтаєва [ГААРК, ф. 49, д. 1097, 5 л.].

У 1833 році маєток поміщика Мегмета мурзи Кримтаєва було взято під опіку для збору податків у рахунок погашення боргу М. Кримтаєва “по неисправной поставке херсонского купца Рабиновича к адмиралтейству по контракту сосновых и дубовых лесов”. Дворянською опікою опікунами для опису, оцінки і збору податків з маєтку було призначено Джан-Арслана мурзу Мансурського та хорунжого Темір-Казі мурзу Ширінського. Мансурському і Ширінському двічі було направлено указ про прийняття маєтку під опіку. Обидва відмовились через хворобу, причому Мансурський у листі пояснив, що “ему есть и пить нечего, потому никуда разъезжать не намерен, при том по случаю болезни не только в другую волость поехать не может, но и домашних дел осмотреть не может” [ГААРК, ф. 49, д. 1097, л. 1–1 об., 2].

У зв'язку з відмовою мурз від виконання опікунських обов'язків Таврійський губернський уряд призначив інших опікунів, а щодо Мансурського і Ширінського на ім'я ТДДЗ надійшов лист, у якому Таврійський уряд вказав, що “оскільки відмова Мансурського і Ширінського через хворобу навряд чи має ґрунтовну причину, з огляду на відповідь Мансурського, що йому їсти і пити нічого... довести до відома Мансурського і Ширінського, щоб вони надалі не наслідувалися відмовлятися без поважної причини від виконання дворянських обов'язків” [ГААРК, ф. 49, д. 1097, л. 2 об., 5].

Із посвідчення № 3382, виданого в канцелярії Таврійського губернатора 18 липня 1894 р., видно, що за списками мурз, що приживали на Кримському півострові в 1784 році, із зазначенням, хто саме якого покоління, під № 3 в поколінні Мансурських значився Мердимша мурза [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 8]. У 1793 та 1796 роках Мердимша мурза обирався євпаторійським повітовим очільником дворянства, тобто пропрацював на цій посаді 1 трирічний термін і був обраний на другий [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 9–10].

Намагаючись віднайти інформацію про службу діда Касима мурзи, Омер мурза зіштовхнувся з певними труднощами, пов'язаними зі статусом кінно-татарських полків. У списку штаб- і обер-офіцерів Євпаторійського татарського кінного полку від 19 червня 1809 року Касим мурза значився у званні осавул-капітана [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 11].

У посвідченні Головного штабу Військового міністерства 12 грудня 1894 року вказано, що з донесення командира Євпаторійського кінно-татарського полку від 29 січня 1810 року випливає, що 25 січня 1810 року осавул Касим бей мурза Мансурський помер і тому 18 лютого 1810 року рішенням Військової колегії його було виключено зі списків. Окрім того, в архіві Головного штабу відсутні формулярні списки осіб, що служили в кінно-татарському полку з 19 червня 1807 р. (час формування) по 1810 р., а також помісячні рапорти полку по 1811 рік; в алфавітних списках на видачу патентів на чини з 1787-го по 1811 рік осавул Мансурський не числився.

Відсутність Касима мурзи в списках на видачу патенту в Головному штабі пояснювалась тим, що в Євпаторійській кінно-татарській полк на місця офіцерів: осавулів, сотників, хорунжих – зачисляли “мурзацьких дітей”, які практично всі не мали чинів і походили з “Таврійських дворян”. На службу вони були прийняті на посади за виборами дворянства всі одночасно з 19 червня 1807 року. З цього випливає, що Касим бей мурза також належав до цієї категорії місцевих дворян, не мав ніякого чину, а тільки йменувався осавулом, що підтверджується указом 1808 р., яким чини кінно-татарських полків не були прирівняні до армійських. Військова колегія була повідомлена про засади створення татарських полків, тобто створення полків на “точному праві Донських козачих полків окрім зрівняння чинів з армійськими” (ст. 22772, П.С.З. 1808) [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 12–13].

Для доказу свого дворянського достоїнства Омер мурза надав посвідчення ТМДП про народження, свідоцтво дворян Таврійської губернії про благородне життя як предків Омера мурзи, так і його самого, посвідчення, що сам Омер, його батько і дід у податному стані не були, метричне свідоцтво ТМДП № 1563 від 25 жовтня 1891 року про народження 17 квітня 1889 року в с. Огуз-Оглу в Омера (Умера) мурзи Мансурського та Пембе ханим сина Османа (метричне свідоцтво було отримано ще до подання документів у ТДДЗ для зарахування Османа до навчального закладу), свідоцтво від Таврійського губернатора про те, що Омер і його батько Джан-Арслан під судом і слідством не перебували і не позбавлені прав силою закону [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 14–21].

Оскільки Омер мурза Мансурський мав статус “із Таврійських мурз, що доводять дворянство”, то в ТДДЗ зберігалися окладні книги, в яких фіксувалась кількість земель, її вартість та обсяг податків, що сплачувались дворянами. У записках бухгалтерських окладних книг у Євпаторійському повіті за дворянином Омером мурзою Мансурським числилося при с. Байоглу, Кипчак, Огуз-Оглу, Байгонди 2105 десятин і 1307 сажнів землі [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 22].

9 березня 1895 року ТДДЗ розглянуло звернення Омера мурзи Мансурського від 1 грудня 1894 року і, взявши до уваги, що предки Омера володіли значними розмірами землі в Криму, а Мердимша, що служив за виборами дворянства та дістав у спадок землі, за ст. 73 IX тому мав право на спадкове дворянство, окрім того, законне походження Омера від предка доведено, – постановило визнати Омера мурзу в спадковому дворянстві із внесенням у 3-тю частину родовідної книги Таврійської губернії, разом із сином Османом мурзою [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 23–30].

Постанова ТДДЗ разом з документами була подана на ревізію в Сенат по Департаменту Герольдії [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 31–36]. Урядовий Сенат надіслав у ТДДЗ указ № 360 від 29 лютого 1896 року, в якому на підставі ст. 73, 74 т. IX Закону про стани вид. 1876 року *відмінив* постанову ТДДЗ від 9 березня 1895 року у зв'язку з тим, що 1) у справі немає виписок із кріпосних актів про спадковий перехід нерухомого майна

Мердимші мурзи до його нащадків; 2) метричного свідоцтва або постанови відповідної судової інстанції щодо законності походження Омера мурзи; 3) копії формулярного списку, або атестата про службу, або ж відповідного посвідчення про те, що Мердимша мурза не тільки був обраний на посаду очільника дворянства, а й насправді її обіймав; 4) посвідчення губернського начальства про несудимість Мердимші мурзи та його сина Касима і про те, що їх не було позбавлено прав стану [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 37–39, 40].

16 травня 1903 ТДДЗ знову розглядало справу Омера Мансурського – після доповнення її додатковими документами. Омер мурза Мансурський подав поновлений список роду беїв Мансурських та родовід від 8 травня 1903 р., які фактично були ідентичними з попередніми документами [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 41–43, 66–69].

Новими у справі були документи, що стосувалися земельних володінь Мансурських. Важливою серед них є виписка з Євпаторійського повітового суду № 862 від 20 вересня 1830 року, видана Джан-Арслану мурзі щодо земель при с. Огуз-Оглу, Бошколду, розорених Джага Ак-Шейх, Башли Кипчак і Карабай. Виписка була дана у зв'язку зі зверненням поміщика Євпаторійського повіту до суду 9 липня 1830 року щодо підтвердження його прав на спадкові землі, якими він володів як законний спадкоємець за татарським документом *яфта* й указом від 31 серпня 1820 року. Оскільки кріпосних актів на спадкові землі Джан-Арслан не мав, то за вищеназваним законом просив суд провести розшук на предмет володіння ним нерухомим майном і наявності інших спадкоємців [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 44–45 об.].

Євпаторійський земський суд підтвердив, що в Атайській волості при селищі Огуз-Оглу всього орної й сінокісної землі є 4 паї, що вміщують у себе 500 татарських занів. Трьома паями, отриманими за спадком і купівлею, володіли предки Джан-Арслана мурзи Мансурського. Окрім того, Джан-Арслан володів на той час спадковими землями при с. Байколду і розореному с. Джага-Акшейх приблизно в 400 (440) занів, в Аксакальській волості при с. Башли Кипчак – 400 (470) занів, розореному с. Карабай – 100 занів. Суд підтвердив, що землі перейшли від діда Мердимші мурзи та батька Касима й інших найближчих спадкоємців немає [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 44–45 об.].

У копії (завіреній 18 червня 1896 року) іменного списку, складеного в 1796 році в Євпаторійській дворянській опіці, зазначено, що дворянський очільник капітан Мердимша з Таврійських мурз, 50 років, володів у Євпаторійському повіті селищами Ак-Шейх, Огуз-Оглу (стоїть пусте), Ічки (пусте), Ас, Кипчак (пусте), в Перекопському повіті орними і сінокісними землями Ак Пота, Кара Джанай Оба. Мердимша вступив на штатну службу 1 лютого 1793 року на посаду дворянського очільника в Євпаторійському повіті, в 1794 році пожалуваний чином капітана у відставці, на військовій службі не був, у битвах участі не брав, під судом не перебував [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 46–47].

Також Омер мурза надав посвідчення від 17 травня 1901 р. із креслярського столу, що перебування с. Огуз-Оглу відбулося 5 квітня 1837 року, в числі власників записаний Джан-Арслан мурза, а план складено 12 липня 1865 року [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 49].

Омер мурза також надав ТМДП інше метричне свідоцтво, видане 28 березня 1901 р., що він народився при с. Огуз-Оглу 15 грудня 1843 року [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 48], та свідоцтва, що сам Омер, його батько, дід і прадід під судом і слідством не були і не позбавлені права на отримання дворянства силою закону [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 50–51].

Розглянувши додаткові документи, 16 травня 1903 року ТДДЗ постановило, що наданими документами при зверненні Омера мурзи 12 травня 1903 р. поповнюється не-долік, помічений в указі урядового Сенату № 360 від 29 лютого 1896 р., тому ТДДЗ постановляє визнати Омера Мансурського із сином у правах спадкового дворянства за

володіннями прадіда Мердимші мурзи Мансурського і його службою за виборами дворянства та внести в 3-тю частину родовідної книги [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 52–56]. Документи з постановою ТДДЗ були передані в урядовий Сенат [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 57–59 об.].

Указом урядового Сенату № 2009 від 8 червня 1904 року постановою ТДДЗ від 16 травня 1903 р. про внесення Омера (Умера) мурзи, сина Джан-Арслана мурзи Мансурського, із сином Османом у дворянську родовідну книгу визнана правильною, але на підставі т. IX Зв. законів про стани вид. 1876 р., ст. 72, 73, 74, 135, вид. 1899 р. – ст. 37, 52, 59, 365, 368, 905 і 968 – внести Мансурських не в 3-тю, а в 4-ту частину родовідної книги [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 63].

Про указ урядового Сенату та необхідність сплати податку 200 крб. за внесення у дворянську родовідну книгу було повідомлено Омера мурзу, про що були видані свідоцтва (у справі міститься копія тільки одного свідоцтва, № 124, виданого Осману мурзі про внесення його при батькові в 4-ту частину родовідної книги) [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 73, 75].

Одні з останніх документів, що містяться у справі, – це звернення Омера (Умера) мурзи 19 жовтня 1915 року до ТДДЗ з проханням видати його сину безстрокову паспортну книгу, котра й була видана 20 жовтня 1915 року за № 224, і серед іншого в ній було зазначено, що Осман мурза – спадковий дворянин, одружений, проживає в с. Огуз-Оглу Євпаторійського повіту, з'являвся до виконання військової повинності при призові 1910 року і зачислений у ратники ополчення 2-го розряду [ГААРК, ф. 49, д. 6554, л. 77–78].

Таким чином, процес набуття бейським родом Мансурських дворянського звання, розпочавшись у 20-х роках XIX століття, тривав до кінця XIX – початку XX століття. Його можна умовно розділити на два періоди: з 20-х років XIX століття по 1887 рік – розгляд справи бейського роду Мансурських у цілому, отримання звання за знатністю та давністю походження – та період з 1887 р. до початку XX століття – отримання дворянства окремими представниками роду Мансурських за заслугами своїми або батьків.

Як свідчить аналіз документів, протягом століття процедура отримання звання надзвичайно ускладнилась. Від першого розгляду документів Мансурських у ТДДЗ в 1820 році до повернення справи з Герольдії в 1840 році минуло 20 років – посилились вимоги і зростає кількість необхідних документів. Незважаючи на знатність походження і досить великі в XIX столітті земельні володіння Мансурських у Криму, включити рід Мансурських до дворянської родової книги за знатністю походження не вдалося.

З 11 сімейств роду Мансурських, що в 1820 році претендували на дворянське звання, тільки представникам двох сімейств, а саме Джаума мурзи (Халіль мурза (1888)) і Джан-Арслана мурзи (Омер мурза (1904)), а надалі їхнім нащадкам, вдалося отримати дворянське звання.

¹ Татарські імена та прізвища подаються українською мовою в написанні наближеному до того, як вони зафіксовані в архівних документах.

² Родовід беїв Мансурських за 1820 рік у справі відсутній.

³ У свідоцтві допущена помилка в імені, правильно: Джан-Арслан.

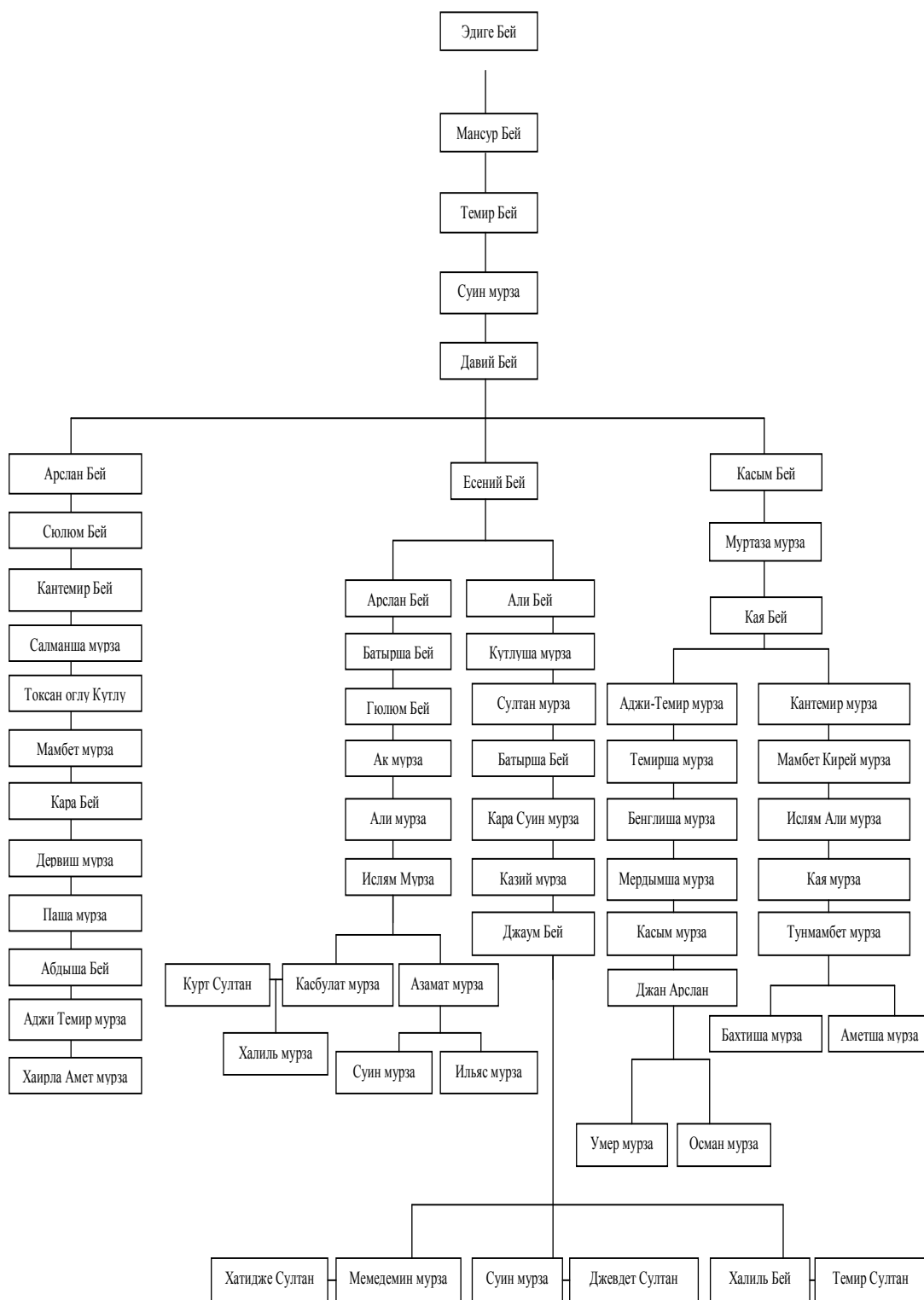
⁴ Касим мурза.

⁵ Батирша – син Султан-Мегмета мурзи і внук Теміра мурзи, 6-й мурза Мансурський у свідоцтві про благородне походження 1820 року [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 2–3, 69–70].

⁶ Очевидно, мова йде про Батиршу Мансурського, сина Султан-Мегмета мурзи і внука Теміра мурзи; 6-й мурза Мансурський у свідоцтві про благородне походження 1820 року [ГААРК, ф. 49, д. 6463, л. 2–3, 69–70].

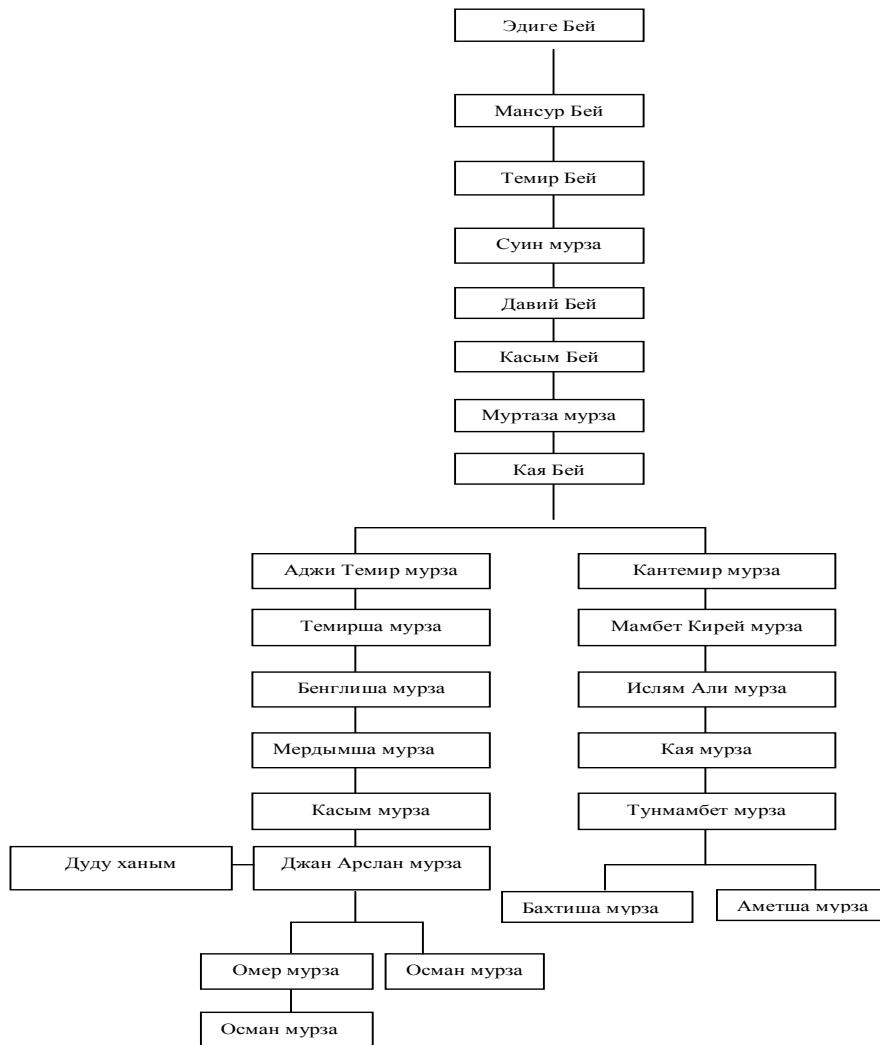
⁷ Внук Абдиші бея.

Родословная рода беев Мансурских
3 мая 1857

Мал. 1

Родословная рода беев Мансурских,
составленная 10 ноября 1894 г.

Мал. 2

ЛІТЕРАТУРА

Государственный архив Автономной Республики Крым (ГААРК), ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 6463, 114 л. О внесении в дворянскую родословную книгу рода мурз-беев Мансурских.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 792, 2 л. О доставлении Таврическому гражданскому губернатору Нарышкину сведений о дворянстве Батырши мурзы Мансурского и его сестры Мамай.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 1097, 5 л. О привлечении дворян Д. А. Мансурского и Т. К. Ширинского к исполнению опекунских обязанностей над имением М. Крымтаева.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 1352, 3 л. О доставлении Евпаторийскому уездному суду сведений о дворянстве подсудимого Селима Гирея мурзы Мансурского.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 3398, 5 л. О доставлении Евпаторийскому уездному суду сведений о дворянстве рода Мансурских.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 3399, 4 л. О представлении дворянина Халиля мурзы Мансурского в чин коллежского регистратора.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 3731, 4 л. Об определении в штат канцелярии отставного канцелярского служащего Халиль мурзу Мансурского.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 3793, 75 л. О представлении служащих в Дворянском Собрании и его ведомстве лиц В. В. Омельченко, С. Г. Тайганского, К. Масляникова, Г. Кочиони, Х. М. Мансурского, Д. М. Эдилерского к награждению чинами за выслугу лет.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 4064, 4 л. О несостоявшихся торгах по продаже имения мурз: Эмина, Халиля и Усеина Мансурских, описанного за неплатежи по земельной недоимке.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 4074, 4 л. Об лишней земле, показанной во владении Таная и Нарт мурз Мансурских по Евпаторийскому уезду.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 4184, 4 л. Об увольнении из канцелярии Евпаторийского уездного предводителя дворянства губернского секретаря Халиля мурзы Мансурского.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 4805, 54 л. О награждении предводителей дворянства: Феодосийского Султан-Крым Гирея, Евпаторийского – Казначеева, Мелитопольского Рыкова, Бердянского Браккера; заседателей опеки – Перекопской Мансурского, Феодосийской Грамматикова, Евпаторийской Ермакова и секретаря Колодина орденами за выслугу лет.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 6009, 57 л. О внесении в дворянскую родословную книгу Халиля мурзы Мансурского.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 6554, 78 л. О внесении в дворянскую родословную книгу помещика Евпаторийского уезда Умера мурзы Мансурского.

Лашков Ф. Ф. Архивные данные о бейликах в Крымском ханстве // **Труды VI археологического съезда в Одессе (1884)**. Т. IV. Одесса, 1889.

Смирнов В. Д. **Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века**. Санкт-Петербург, 1887.